

тављено навођење извора текста на страном језику или је то остављено преводиоцима што су они, нажалост, врло ретко чинили (на пример професор Шефко Куртовић). То ће несумњиво причињавати тешкоћу будућим истраживачима који ће морати поново да трагају за изворима а ова збирка им може послужити само као полазиште.

У вези с појединим текстовима споменули смо да се наводе имена преводилаца. То се, на пример, односи на америчку Декларацију о независности, Декларацију права радног и експлоатисаног народа Русије, Повељу Међународног ПЕН-а, Свеопшту декларацију о људским правима, Завршни акт КЕБС-а и Закључни документ Бечког састанка. Пошто су у садржају збирке поменути преводиоци неких текстова, читаоцу преостаје да преводне осталих текстова приписује коментаторима или да их упоређује с раније објављеним преводима. Било би коректно да су тачно наведени извори оригинала и то да ли су преводи однекуд преузети и прештампани или се први пут објављују. Документи овакве вредности такве податке у потпуности заслужују. Нема сумње да би нова збирка, у којој би се нашле врлине и оне из 1968. и ове, била радосно дочекана не само као водич кроз историју људских права и слобода већ и као књига која би се с великим уживањем читала.

Момир Милојевић

Зборник радова са научног скупа поводом двестоте годишњице објављивања *Метифизике морала* Имануела Канта (Правни факултет у Београду и Гетеов институт у Београду, 1997)

Научни скуп¹ посвећен Кантовим *Метифизичким начелима науке о праву*, одржан у Београду септембра 1997. године, други је по реду сличне природе. Први је, на тему: „Правна држава – порекло и будућност једне идеје“, такође одржан у Београду предратне 1991. године. Оба пута организатор је био, на једној страни, Правни факултет Универзитета у Београду, а на другој, Немачки културни и информативни центар, односно Гетеов институт у Београду. Оба пута повод је био јубилеј: први пут, стопедесетогодишњица постојања београдског Правног факултета, а други, две-

¹ Скуп је одржан у Београду 26. и 27. септембра 1997. године у организацији Правног факултета у Београду и Гетеовог института, а његовим радом непосредно су руководили Данило Н. Баства и Петер Волф (Peter Wolf). Уз присуство невеликог броја приврженика Кантове филозофије, своје радове су представили: Рихард Заге (Richard Saage), Стеван К. Врачар, Данило Н. Баства, Јован Бабић, Јасминка Хасанбеговић, Бернд Лудвиг (Bernd Ludwig), Томас Мертенс (Thomas Mertens) и Коста Чавошки.

стогодишњица објављивања Кантове *Метифизике морала* (или ћудоређа, какав је превод понуђен у претходном издању сарајевског издавача „Веселина Маслеше“). Оба пута, поред домаћих, учествовали су угледни научници и филозофи из Немачке и по један из Босне, први пут, и из Холандије, други пут. Оно по чему ће се памтити оба скупа јесу дакако теме, али не толико или не само због појединачног и укупног постигнућа као одговора на њих, већ много више због чињенице да као латентан актуалитет опстају без обзира на реално или појавно оспоравање или потврђивање. Због оспоравања пре свега и свакако. Уз то, долазак гостију из иностранства није био тек гест беневоленције, премда је и то према околностима и те како значајно, већ, више од тога, показивање да вера у постојаност разума, чак и када је овај пред највећим искушењима, није пољуљана, бар када су у питању посленици културе.

Пратећа публикација – *Пројив њроизвољносѝи. Канѝова „Метифизичка начела науке о ѡраву“ ѡсле два века*² – јесте највреднији допринос, наравно према древном латинском науку scripta manent. О њој се могу изрећи само похвале. Приређивачи ништа нису препустили случају. Чак је и њен преднаслов или наднаслов – *Пројив њроизвољносѝи* – намеран да случајног читаоца или почетника упути на Кантов меридијан, а ономе ко са Кантом није први пут да предочи intentio principalis као перемпторни налог времена. Штавише, редослед радова, смишљен или случајан, уприличен је тако да се на почетку излажу методолошке премисе а на крају емпиријске провере.

У овим радовима сагледане су безмало све велике, капиталне идеје које је Кантова филозофија промовисала. У њиховом разматрању уочава се изузетна преданост Кантовим текстовима, ерудиција и минуциозност. Илустрације ради, у приказивању Кантових идеја и обликовању сопствених ставова о њима коришћени су и припремни радови и претходеће белешке, као што су они за *Сѝор међу факулѝетѝима* (1798) и за спис о *Вечном миру* (1795). Напомене интервенишу чак и у форму оригиналног текста, у распоред, редослед параграфа првог дела *Метифизике морала* (*Метифизичка начела науке о ѡраву*), чиме се постиже успешнија реализација Кантових замисли.³

2 Издање Правног факултета у Београду и Гетеовог института у Београду, 1997. Приредили Данило Н. Баста и Петер Волф (Peter Wolf). Текстове с немачког језика превео Данило Н. Баста, а са српског на немачки Данка Стојаковић и Петер Волф.

3 Непроцењива је заслуга Бернда Лудвига, учесника овог скупа, што је устрајао у исправљању и реконструисању редоследа одељака у Кантовом спису *Метифизичка начела о ѡраву*. Овако преуређен текст, веран изворном облику, објављен је у књизи: Immanuel Kant: *Metaphysische Anfangsgänge der Rechtslehre*. Metaphysik der Sitten. Erster Teil. Neu herausgegeben von Bernd Ludwig (Felix Meiner, Hamburg, 1986). О преуређивању и поновном успостављању структуре текста Лудвиг је објавио књигу: *Kants Rechtslehre. Mit einer Untersuchung zur Drucklegung Kantischer Schriften von Werner Starck* (Felix Meiner, Hamburg, 1988).

Секундарна литература о Кантовој филозофији заправо је својеврсни феномен. Она је до те мере озбиљна и обимна да се ознака „секундарна“ може користити једино у првобитном значењу и само утолико. Она има своје, аутономне, критеријуме и зато јој свако придруживање мора бити смотрено и скрупулозно. Имајући ову напомену на уму, ваља признати да је веома тешко бавити се Кантовим штивом, макар и посредством објављених реферата, када је сврха, као што је ова, ограничена. Па ипак вреди.

Два се утиска намећу као доминантна. Први се може означити као херменеутичке могућности и интенције, а други, који је блиско повезан са првим као претходећи, тиче се предмета тумачења.

Говорећи о „логичкој припреми“ за „појам права“ оних „познавалаца права“ (правницима који филозофирају), који, дакле, „же-ле“ да своју правну науку „уздигну“ до „метафизичких начела“, Кант саветује неравнодушност према „*подели* правних појмова“.⁴ Штавише, поделу сматра нужном за изграђивање науке као „*умног сисџема*“, у којој „*поделка принципџа*“ постиже потпуност означавањем места за један појам „које је према синтетичкој форми поделе отворено за тај појам“.⁵ При том је логичка подела „увек дихотомија“, док метафизичка подела може да буде и тетрахотомија (...) и тако даље.⁶

Кантова представа о значају подела, нарочито ових дихотомних или бинарних, заузела је средишње место, место комуникацијског посредника на овом скупу. То је и разумљиво, јер мислити у систему, крајње упрошћено говорећи, значи мислити у поделама. Тако филозофија може бити теоријска и практичка; метафизичка начела науке о праву сапостоје са метафизичким начелима науке о врлини; уз а ргоги замишљени систем, као пример уз начело, постоји емпиријска разноликост правне праксе; постоји прописивање помоћу ума или самовољом; дужности врлине уз јуридикче дужности; легалитет наспрам моралитета; слобода и принуда; природно (умно) и позитивно право; јавно и приватно право; и тако даље.

Оно на шта су све расправе сводљиве, дакле оно што представља предмет контроверзних расправа, омеђено је Кантовом очигледном интенцијом затварања система помоћу бинарних подела чији се семантички статус (појмовних парова) појављује поглавито као критичко супротстављање, упоредност или логичко следбеништво.

4 И. Кант: *Метафизика морала*. Превела Душица Гутеша, редактор превода Данило Н. Баста, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1993, Додатак: примедбе и разјашњења уз метафизичка начела науке о праву, стр. 158.

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*.

На том се узорку уздижу две интерпретацијске могућности. Једну, као ортодоксију и сакросанктност, заступају кантовски настројени тумачи. Држећи се строго текста, његовим везивањем за историјско-социјални контекст, боље рећи, помно ослушкујући ехо историјских збивања, они настоје да покажу плаузибилност Кантове критичке филозофије, с намером да је учине неоспоривом, и то линијом чврсте аргументације кад год је то могуће. Основна је накана проистекла из ове интерпретацијске парадигме – одбрана Кантових начела од критичких импетуса. Каткада се противречне семантичке ситуације показују и доказују као привид, а каткада превазилазе мање или више успешним усклађивањем. Тек напослетку, скрушеним прихватањем немоћи, апоретичности се остављају онаквим какве јесу.

На другој страни од интерпретација природених тексту или са њим сродних, установљава се, бар као равноправна, интерпретацијска парадигма даљег развијања. Њен статус је легитиман бар као и оне прве. У том смислу Рихард Заге (Richard Saage) предочава „своју“ перспективу интерпретације. Уместо уврежених премиса о априорности метода (као оних за истину способних) и утемељености садржине исказа у историјски контекст (као и о њиховој не-нуажној повезаности), Заге истиче систематско јединство правно-филозофске парадигме. Она тумачење усмерава на доказивање да „ни неприхватљиви садржаји нису историјски случајни, па отуда ни ирелевантни, већ да су „логички нужан израз [...] премиса“ Кантове филозофије права.⁷ Овако конципирана „критичка херменеутика“ има ту предност што, с једне стране, полази од Кантове, већ поменуте, интенције затварања система – што подразумева могућност испитивања „априорности централних премиса и исказа“ – а са друге стране, омогућава да се разреше „тобожње“ противречности идеолошко-критичким отварањем поменуте херменеутике.⁸ Загеов херменеутички модел омогућава интересовање за – како каже – „скривена стања друштвених интереса у Кантовим конструкцијама“.⁹

Херменеутика развијања, она која дозвољава екстерне интерпретаменте, каткада је боље повезана са текстом – мисли Заге – неголи она која прокламовано потиче из система, а заправо само брише разлике између интерног и развојног тумачења. Штавише, тек се таквом реконструкцијом може код политичких идеја разумети оно што претиче, штрчи, што је „вишак“, и можда генерализовати у један нови субсистем.¹⁰

7 Р. Заге: „Кантова *Метифизика морала* и поседнички индивидуализам“. У: *Против произвољности. Кантово „Метифизичка начела науке о праву“ после два века*, стр. 10.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*.

10 *Ibid.*, стр. 11.

Оваквим се потхватима, ослобођеним диктатуре класичних херменеутичких канона, чини, дакле, могућом реконструкција система. Каткада се то чини показивањем, са интерног или екстерног становишта, неспојивости онога што је претходним тумачењем обједињено и прихваћено као неспорно или бар као извесно.

Тако Бернд Лудвиг (Bernd Ludwig) оспорава једно етаблирано тумачење по коме је Кант у просвећеној монархији видео најбољу могућност (средство или „службу“) „да републику од регулативне идеје“ преведе у „пример у искуству“.¹¹ Он показује неспојивост различитих теоријских концепата, а затим списа и времена у коме су настали (из којих критикована констатација потиче), и доказује имплицитне претпоставке „да постоји тако нешто као једно 'Кантово државно право'“.¹² Успут, али не и узгред, он прочишћава и учвршћује средишњу појмовну гарнитуру политичке филозофије у Канта, коју чине *respublica poenonen* и *respublica rhaenonen*, и тако, управо развојним тумачењем, отклања, или бар ублажава показујући им разлог, неке термилошке и стварне некохерентности које су биле предмет жестоких напада.

Respublica poenonen, „држава у *игеју*“, „каква треба да буде према чистим правним принципима“, „путоказ“ или „вечна норма“, платонски идеал државе, увек је једна те иста. На другој страни, реализација ове регулативне идеје, правна држава, *respublica rhaenonen*, може имати три облика. Аналогно овом, успоставља се однос између чисте идеје поглавара државе, која проистиче или припада појму *res publica latius dicta* (политичка заједница уопште), и физичке особе, физичког поглавара, који идеју поглавара чини делатном представљањем народне воље као опште кроз три државна облика – аутократију, аристократију и демократију. Потпуно чисто државно уређење, као „стање највише сагласности [...] са правним принципима“, испуњава „идеју републике“.¹³ Наспрам „чисте републике“ (која није исто што и истинска република као најпотпунији приказ идеје републике у некој реалној држави) положена је „република у појави“, као одговарајућа реализација државе према критеријумима представљања и одвајања легислативе и егзекутиве.

Према старијој концепцији, монархија би била преваходно подесна за остварење потпуно чистог државног уређења. За не-представничку демократију, демократију атичког типа, у предложеној систематици уопште не би било места управо у смислу критичке филозофије. Изгледа као да је једно первертирање идеала залутало у учење о облицима државе. Лудвиг, даље, показује да првобитну, аксиолошки успостављену хијерархију државних облика Кант задржава, али умањује њен прескриптиван значај сво-

11 Б. Лудвиг: „Идеал државе и политички облик. Теорија државе у Кантовој *Метифизичкој морала*, као одговор на једну успелу револуцију“. У: *Кантова „Метифизичка начела науке о праву“ после два века*, стр. 89.

12 *Ibidem*.

13 *Ibid.*, стр. 93. Преузето из: И. Кант: *Метифизика морала*, § 49, стр. 120.

дећи је на практично упутство према формули: „симплификовање је разумно“ или „најједноставније је најбоље“.¹⁴

Вредносни суд о демократији се, дакле, мења: од омраженог, за деспотизам свагда отвореног не-представничког облика, демократија, наравно представничка већ према показаном обележју појма, „постаје“ најпотпунији приказ „идеје републике“ у некој реалној држави [...] у једном примеру искуства“.¹⁵ А све док држава таква не постане, сваки други облик у коме се влада „према принципима који су примерени духу законâ слободе (какве би народ зрелог ума сам себи прописао)“, и када би се питао, биће легитиман.¹⁶

У сусрет овоме иде Загеова тврдња да се демократски потенцијал *Метифизике морала*, који се њему самом не чини баш прихватљивим, може установити тек херменеутичким развијањем, али никако не и оном интерпретацијом која се држи текста на уобичајен начин.

Херменеутиком изван догматски успостављених правила, или само мимо њих, посредно је осветљена идеја повезаности, боље рећи нераздвојности („појмовне“ или „реалитетне“) државе и права, којој је посвећен реферат Стевана Врачара. Исто место о аналогном односу „координисаности и подређености“ трију власти у држави са поставком практичног (правног) силогизма послужило је Бернду Лудвигу да покаже да је „идеја државе код Канта идентична са идејом институционализованог права“.¹⁷

Уза све ово, ваља истаћи да је највредније од свега то што развојна херменеутика даје могућност стратешком уму да идеју универзалне владавине људских права и замисао о вечном миру повеже и учини крајњом сврхом светског грађанског поретка.

Ако сада сигнатуру новог света треба довести до правнофилозофског појма, онда се то може учинити и тако што ће се већ постојећи правнофилозофски наук протегнути на време које неодољно тражи да се „мислима обухвати“. Променом херменеутичке парадигме формиране према традиционалним канонима, могуће је Кантову науку о праву увести не само у модерни већ и у постмодерни дискурс. Другим речима, околностима времена условљене, и утолико привремене представе могуће је учинити трајним. Чак и када би биле изван Кантовог експлицитног наума. Уосталом, на то наводи и поменути наднаслов ове публикације.

Радмила Васић

14 Види: Б. Лудвиг: *op. cit.*, стр. 99; И. Кант: *Метифизика морала*, § 51, стр. 140.

15 Б. Лудвиг: *op. cit.*, стр. 101.

16 *Ibidem.*

17 *Ibid.*, стр. 93.